

УДК 378.147

Світлана ЯКИМЕНКО

*доктор філософії в галузі освіти, професор, завідувач кафедри
початкової освіти Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*
e-mail: yakymenkosi@ukr.net

Ольга СЕЛЯТЕНКО

*аспірант кафедри початкової освіти Миколаївського національного університету
імені В. О. Сухомлинського, м. Миколаїв, Україна*
e-mail: seliatenko@gmail.com

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ РОЗВИТКУ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ В ХЕРСОНСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

Автором проаналізовано джерельну базу дослідження розвитку медичної освіти в Херсонській губернії (кінець XIX-початок XX ст.) як наукового фундаменту формування уявлень про систему навчальних закладів Херсонської губернії, що займалися підготовкою кваліфікованих медичних працівників різних ланок: лікарів, фельдшерів, сестер милосердя, акушерок. В статті здійснено класифікацію джерел дослідження на документальні, нарративні та архівні, а також детально охарактеризована кожна група джерел з точки зору рівня висвітленості проблеми, ставлення авторів до проблеми, місця у дослідженні.

Ключові слова: джерело дослідження, джерельна база, джерелознавство, медична освіта, Херсонська губернія, розвиток освіти, історія медичної освіти.

За безспірним судженням Сухомлинської О. В. «джерельна та джерелознавча база й способи її опрацювання є основою історико-педагогічного дослідження» [15,47]. і формулювання джерельної бази є одним із найважливіших етапів історико-педагогічного дослідження. Погоджуючись з думкою Петренко О. Б. [11,537], в цілому, всебічний аналіз будь-якого явища неможливий без залучення широкого кола джерел, без оволодіння основними методами систематизації та групування джерельної бази, адже пізнання процесу розвитку освіти, виховання, педагогічної науки ускладнюється, а іноді навіть є неможливим без продуманої класифікації історико-педагогічних джерел.

Оцінюючи ту чи іншу працю, фахівець завжди звертає увагу на джерельну базу дослідження, її повноту, різноманітність, тематичну відповідність. У науковій сфері й донині відсутнє цілісне дослідження розвитку медичної освіти на теренах України, що актуалізує необхідність вивчення та систематизацію джерельної бази дослідження розвитку меди-

чної освіти в Херсонській губернії наприкінці XIX – на початку XX ст.

Спеціального аналізу джерельної бази проблеми розвитку медичної освіти Херсонської губернії не було, але низка науковців, таких як Кушик М. Л., Кузовова Н. М., Рябовол Л. Т., Кисельов А. Ф., Черно В.С., Сточик А.М. Затравкін С.Н., Єгоришева І.В., Данилишина О.І., Криштопа Б. П., Губанов С. М., Наконечний І., Руденко А., Кокошко Ф., Пархоменко О., Дергунова Л. Ю., Васильєв К. К., Федішин-Сорока М. А., Козак Д. В., Вороненко Ю. В., Чернишенко Т. І., Шегедин М. Б. займалися питаннями розвитку та становлення медичної освіти в Україні взагалі та в містах, що входили до складу Херсонської губернії – Миколаєві, Одесі, Херсоні.

Мета статті – здійснення аналізу та систематизації джерельної бази дослідження розвитку медичної освіти в Херсонській губернії (II половина XIX – початок XX ст.).

Під час підбору джерельної бази дослідження ми скористалися найбільш відповідним, на нашу думку, визначення, запропонованим

Раскіним Д., який під історико-педагогічним джерелом розуміє «продукт соціальної діяльності, що містить у вигляді певної знакової системи інформацію про суспільні процеси виховання та навчання, закріплює цю інформацію та володіє потенційними умовами для включення цієї інформації в систему історико-педагогічних знань» [12,191].

В результаті узагальнення різних підходів до систематизації історико-педагогічних джерел нами було здійснено такий класифікацію джерел дослідження проблеми розвитку медичної освіти в Херсонській губернії наприкінці XIX – на початку XX століття: 1 – документальні джерела; 2 – нарративні джерела; 3 – архівні документи.

Зупинимось детальніше на аналізі документальних джерел, до яких ми віднесли нормативно-правові акти відповідного історичного періоду, звіти різного характеру, статути різних закладів, правила та керівництва для майбутніх студентів.

До нормативно-правових актів нами віднесено постанови по Міністерству народної освіти, закони та постанови уряду з лікарської та санітарної частини, військові постанови, циркуляри та штати по Одеському навчальному округу, Циркуляри та інструкцій по Міністерству внутрішніх справ.

Великий масив проаналізованих нами джерел документальної групи знаходиться в фондах Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського, Національної наукової медичної бібліотеки України, Науково-довідкової бібліотеки центральних державних архівів України і представлені «Сборниками постановлений по Министерству народного просвещения» (1865-1870, 1874-1876, 1877-1881, 1881-1883, 1864-1904, 1866-1907), що вміщують законодавчі акти загального та місцевого значення, «Сводами узаконений и распоряжений правительства по врачебной и санитарной части в империи» (1896-1897, 1895-1896, 1897-1898) із законами та постановами уряду з лікарської та санітарної частини, «Сводом военных постановлений» (1869).

Джерелами дослідження стали статути багатьох закладів, що займалися підготовкою медичних працівників різних спеціальностей: Загальний статут імператорських Росій-

ських університетів (1863), Статут земської фельдшерської школи при Херсонській земській лікарні (1870), Статут Одеського товариства по догляду за немовлятами та породіллями (1885, 1894), Статут Одеської Стурдзовської богадільні сердобольних сетер (1881), Статут приватного пологового Притулку з гінекологічним відділенням, заснованого лікарями М. З. Райхом та В. М. Уфтюжаніновим в м. Одесі (1906), Статут Товариства Червоного Хреста (1914).

Окремої уваги нами приділено друкованим правилам та керівництвам для майбутніх студентів: керівництво для вступників до вищих навчальних закладів «Справочник по высшему образованию» (1911) повідомляє порядок вступу до навчальних закладів; «Правила о производстве испытаний на звание лекаря в медицинской комиссии» (1887), «Правила о производстве полукурсового испытания на медицинском факультете» (1887) вміщують організаційні засади проведення підсумкового та поточного контролю.

Великий обсяг інформації надали для дослідження звіти різного характеру, що стосуються безпосередньо медицини як Російської імперії взагалі, так і Херсонської губернії зокрема, такі як звіти Міністерства внутрішніх справ про стан народного здоров'я та організацію лікарської допомоги в Російській імперії (1905), звіти Медичного департаменту Російської імперії (1876, 1877), звіти земських лікарів Херсонської губернії Томіліна С. О. (1908), Кондорського М. К. (1898), Корчак-Чепурковського О. В. (1890), Кудрявцева П. Ф. (1895). У звітах по Морському Міністерству (1911) нами отримані відомості про кількість учнів та вихователів, про розподіл та переміщення учнів та випускників фельдшерської школи в м. Миколаєві.

Результати роботи лікувальних закладів також відображалися у звітах і якщо такий лікувальний заклад виховував у своїх стінах майбутніх медичних працівників, то в них ми черпаємо інформацію про обсяги зарахування, успішність у навчанні, методичні основи навчальної діяльності. Нами опрацьовані звіти Правління Євангелістської лікарні в Одесі (1891, 1892), звіт Одеського товариства по догляду за немовлятами та породіллями

(1892), звіти Нарадчого комітету про діяльність Одеського товариства по догляду за немовлятами та породіллями (1894, 1896, 1899), звіт про діяльність Одеського місцевого управління Російського Товариства Червоного Хреста (1900), звіт про підготовку запасних сестер милосердя Червоного Хреста (1912-1913). Відомості про наявність фельдшерських учениць та аптекарських учнів містять звіти Одеської Єврейської лікарні (1878, 1890, 1891, 1892, 1896, 1897, 1903), Акерманської єврейської лікарні (1885), Миколаївської єврейської лікарні (1896, 1897, 1898).

Другу групу джерел дослідження становлять наративні джерела, до яких ми віднесли публікації на сторінках періодичної преси, монографії, статистичні описи, календарі Херсонської губернії, спогади та мемуари, тощо.

На думку багатьох дослідників періодичні видання є вагомим джерелом у історико-педагогічних дослідженнях. Опрацьовані нами матеріали періодичних видань II половини XIX – початку XX ст., такі як «Врачебная хроника Херсонской губернии» (1898, 1896) (газета, що видавалася в період 1892-1915 рр.), «Земский ежегодник», «Сборник Херсонского земства» (1892, 1897-1905), «Южно-русская медицинская газета», що виходила з 1892 по 1896 р., газета «Сведения о врачебно-санитарной организации г.Одессы», що видавалася з 1895 р., газети «Врач» (1895, 1898), «Русская медицина» (1884, 1889, 1890, 1895), «Фельдшер» (1881, 1892, 1893), «Вестник Европы» (1871, 1901), «Николаевский вестник» (1873) інформують про відкриття тих чи інших навчальних закладів, про стан медицини та освіти, про актуальні події того часу, публікації повсякчас зачіпали гостро актуальні теми та викликали гарячі суперечки. Як в статтях, друкованих у пресі, так і в окремих працях йшла полеміка про необхідність реформування системи університетської освіти, зокрема медичної. Багато публікацій спеціалістів медико-педагогічної справи – професорського складу університетів стосувалися реформування освіти лікарів через незадоволення громадськості станом їх професійної підготовки. Роботи заслуженого професора університетів Російської імперії стосувалися саме мети та задач медичної

освіти того часу, представлялися проекти організації медичної освіти в Росії, активно відстоювалися ідеї спеціалізації навчальних дисциплін та наголошувалося на важливості практичних занять – професор Скліфосовський І. В. [14] в своїй промові пропонує пов'язати медичний факультет з усіма клініками міста та дворічне стажування молодого лікаря в шпиталі, клініці або лікарні в якості ординатора. Конкретизуючи питання реформи медичної освіти, професура та видатні лікарі того часу висували питання викладання тих чи інших навчальних дисциплін на медичних факультетах, методиці викладання, ступені зацікавленості професорів у студентських досягненнях, питаннях теорії та практики під час навчання на медичному факультеті, аналізуються заходи для поліпшення медичних шкіл, а саме: автономія, свобода викладання та свобода учіння, заходи, що стосуються об'єму, засобів, системи та термінів викладання, екзаменів та ін.

Така полеміка розгорталася як навколо проблем лікарської освіти, так і навколо питань освіти середнього медичного персоналу. Значна кількість публікацій в пресі того часу стосувалися акушерської справи. Автори намагалися надати вагомі рекомендації щодо покращення стану освіти акушерок в Росії, і повсякчас стаття у пресі викликала цілу низку полемічних відгуків з різними точками зору на окреслену проблему. Неабияку зацікавленість у практикуючих медичних працівників викликала стаття доктора Перфильєва М. [10] з приводу викладання у фельдшерських школах такого предмету як акушерство, де автор наголошує на тому, що фельдшерам повсякчас приходиться діяти в якості акушера і пропонує надати майбутньому фельдшеру під час навчання у школі елементарних знань в цій області. Тема виявилася дуже актуальною і викликала велику кількість відгуків у пресі від працюючих фельдшерів. Не обійшли увагою публіцисти і таке поняття як «фельдшеризм», що в негативному сенсі застосовувалося для визначення неосвічених, малограмотних сільських медичних працівників, в результаті чого була опублікована ціла низка статей фельдшерів-практиків в газетах «Русская медицина», «Фельдшер» з

критикою цього ганебного явища та конкретними пропозиціями реформування фельдшерської освіти.

В фондах Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського цікавими є надруковані в періодичних виданнях спогади земських лікарів (1907), слухачок медичних факультетів (1907) або жіночих лікарських курсів, які несуть в собі інформацію «з перших вуст», «від першої особи».

Збірники, що у великій кількості виходили в Російській імперії містять відомості про стан земської медицини, санітарний стан Херсонської губернії. Нами опрацьовані матеріали збірників «Земская медицина Херсонской губернии» (1888), «Земская медицина и санитарное состояние Александрійского уезда Херсонской губернии» (1902), «Земская медицина и санитарное состояние Херсонского уезда» (1902), «Земско-медицинский сборник» (1890), «Сборник Херсонского земства» (1885).

Матеріали збірників «Земско-медицинский сборник» стосуються Російської імперії взагалі та надають можливість розкрити стан захворюваності в Херсонській губернії, забезпеченість медичним персоналом у порівнянні з іншими губерніями. Такі ж збірники видавалися Херсонським земством – «Сборник Херсонского земства» вміщує матеріали, що стосуються виключно стану медичного забезпечення Херсонської губернії. Розглянуті та проаналізовані нами матеріали збірників «Сборник статистических сведений о состоянии низшего, среднего и профессионального образования в России» (1910), «Лечебные заведения Херсонского уездного земства» (1904) включають перелік освітніх та лікувальних установ різних рівнів, що навчали середній медичний персонал в свої стінах.

В фондах Національної історичної бібліотеки містяться періодичні видання, багаті відомостями про навчальні заклади Херсонської губернії, їх кількість, професорсько-викладацький склад, розміщення: «Памятная книжка (Адрес-Календарь) Херсонской губернии» (1912), «Памятная книжка морского ведомства» (1876) в якій цікавими є дані про м.Миколаїв та військові фельдшерські школи, «Специальные учебные заведения

мужские и женские в 50-ти губерниях Европейской России и 10 губерниях Привислянских» (1880).

Достатньо інформативними у відображенні атмосфери життя Новоросійського університету, впливу політичної неспокійної ситуації в країні стали збірники «Журналы заседаний Совета Императорского Новоросійского университета» (1907), де задокументовані як політичні, так і педагогічні позиції професорського складу медичного факультету, а також позиції студентства, що підтримувало або оголошувало «бойкот» своїм викладачам, виражаючи своє ставлення до подій та ситуацій на «сходках».

Друковані праці періоду після 1917 р відрізняються популярною в той час соціально-економічною проблематикою. Публікації періодичної преси розглянуті в об'ємі журнальних статей «Вопросы здравоохранения» (1929), «Медицинский работник» (1930), «Врачебное дело» (1950). Автори, заглиблюючись в історичні питання освіти минулого, відшуковуючи негативні риси, намагалися знайти кардинально нові шляхи в освіті, в тому числі і в медичній. Загалом публікації цього періоду відрізнялися упередженістю, наявністю штампів, знеціненням досягнень, віднесених до жовтневого перевороту. Окремі дослідження в цей час присвячуються вивченню історії дореволюційної освіти на території України. Робота Сергія Миколайовича Ігумнова [4] – одного з видатних діячів земської медицини з 1900 року, який вів свою роботу зокрема і на Україні, висвітлює питання фельдшерської освіти, становлення фельдшерських шкіл.

Більш жвавим інтересом до питань історії медичної освіти спостерігається з 60-тих років XX століття. Значна кількість публікацій в періодичних виданнях, таких як «Фельдшер и акушерка» (1963, 1964, 1966, 1972), «Медицинская сестра» (1966, 1978), «Советское здравоохранение» (1954, 1961, 1964, 1965, 1966), «Здоровье» (1972), відображали спроби пошуків нових методів та прийомів для вдосконалення медичних освітніх технологій. Більшість з них присвячувалася проблемам освіти майбутніх медиків того часу і лише невелика їх кількість стосувалася саме історії медичної освіти в II половині

XIX – на початку XX ст. Низка праць розкриває роль земства в постановці на наукову основу фельдшерської освіти, гортають сторінки історії розвитку освіти середнього медичного персоналу: акушерок, фельдшерів, медичних сестер, розповідають про історію створення товариств фельдшерів та періодичні видання, які об'єднували усіх фельдшерів до революційної Росії, характеризуються основні віхи становлення вищої медичної освіти жінок. Збірники наукових праць «Вопросы социальной гигиены, организации здравоохранения и истории медицины» (1970), «Итоги и перспективы исследований по истории медицины» (1973), «Актуальные вопросы истории медицины в Украинской ССР» (1978), присвячуються питаннями історії медицини з цікавими фактами організації медичного обслуговування, становлення вищої медичної освіти на Україні.

Після 1991 року публікації, пов'язані з історією медичної освіти стали більш відкритими, менш догматичними, відчувалася потреба в змінах, і в медичній освіті зокрема. Проаналізовані статті в спеціальних журналах «Медична освіта» (2000, 2001, 2005, 2006, 2007, 2015), «Медсестринство» (2011, 2012) являють собою пошуки науковців віднайти відповіді на болючі питання подолання прогалів у медичній освіті. Загальні праці з історії вищої та середньої освіти, хоч і опосередковано, розкривають риси медичної освіти різних часів: Верхратський С. А., Заблудовський П. Ю. [1] в історичному аспекті розкрили становлення та розвитку земської медицини, роботу акушерських, зуболікарських шкіл, історії становлення медсестринської освіти стосувалися роботи Федішин-Сорока М. А. та Козак Д. В. [20] та інших науковців, опубліковані в спеціалізованому науково-практичному журналі «Медсестринство». Вагомий внесок у дослідження історії розвитку медицини та медичної освіти Миколаївщини належить професору Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського Кисельову А. Ф., який видав низку праць як особисто, так і у співавторстві [5; 6].

Що стосується дисертаційних досліджень в напрямку медичної освіти України, і Херсонської губернії зокрема, то перелік дос-

ліджень досить невеликий. Найбільшої уваги педагогічним проблемам розвитку медичної освіти наприкінці XIX – на початку XX ст. в Україні приділено в дослідженні Кушик М. Л. [8] Але, очевидно відсутність чіткого окреслення територіальних меж дослідження обумовило той факт, що зовсім поза увагою дисертанта залишилася територія Херсонської губернії. В дисертаційному дослідженні Шегедин М. Б. [17] розкриті питання становлення медсестринської справи в Україні (в складі Російської, Австро-Угорської та Польської імперій, СРСР, УРСР, за часу незалежності) Автор вказує та науково обґрунтовує основні напрямки реформування сестринської справи та медсестринської освіти в Україні

Деякі науковці опосередковано розглядали питання медичної освіти в Херсонській губернії як частини діяльності земств: Кузова Н. М. [7] представила динаміку розвитку мережі навчальних закладів в Херсонській губернії, Рябовол Л. Т. [13] приділила увагу проблемам становлення Херсонської губерньської фельдшерської школі.

Однією з найактуальніших професій жінок того часу, на рівні з педагогічною, була професія медика, тому вартими уваги були роботи Добровольської В. А. [2], Драч О. О. [3], Мельник О. В. [9], що частково торкалися аспектів медичної освіти, розкриваючи питання історії жіночої освіти.

Третьою групою виділених нами джерел є архівні документи, що представлені матеріалами фондів архівів. Фонди Центрального державного історичного архіву (м Київ) містять інформацію про стан медичного забезпечення Херсонської губернії, списки студентського та викладацького складу медичних навчальних закладів того часу, через щоденники студентів була проаналізована інформація про атмосферу, що царювала в стінах навчальних закладів. Фонд «Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора» містить циркуляри Медичного департаменту МВД щодо різних аспектів медичної освіти, наприклад, про введення в акушерсько-фельдшерських школах навчальних планів та програм викладання, затверджених Міністерством внутрішніх справ. Фонд «Жандармське управління м. Одеси»

містить документи стосовно особового складу різних навчальних закладів, розташованих в місті, правила та результати перевірок таких закладів. Фонд «Одеське охоронне відділення» також містить документи, пов'язані з наглядом влади за діяльністю навчальних закладів, їх викладацького та студентського складу.

В фондах Державного архіву Миколаївської області (м. Миколаїв) нами опрацьовані відомості про роботу лікувальних та навчальних закладів середини XIX-початку XX ст. Фонд 308 описує роботу міської лікарні. З його документів ми дізнаємося про стан лікарні, порядок підвищення кваліфікації лікарів, про можливості отримання звання сестри милосердя при лікарні.

Фонд 20 Державного архіву Херсонської області (м. Херсон) цікавлять нас відомостями про Херсонську фельдшерську школу із збірками протоколів засідань педагогічної ради школи, списками учнів, результатами іспитів. З матеріалів цього фонду дізнаємося про устрій побуту школярів, виховні заходи, методичні основи навчальної діяльності.

Державний архів Одеської області вміщує вагомий джерельний матеріал щодо організації освіти в Херсонській губернії (Ф. 42 – Канцелярія попечителя Одеського учбового округу) та медицини м. Одеси (Ф. 322 – Одеське міське лікарське управління), організації навчальної діяльності на медичному факультеті Новоро-

сійського університету (Ф. 45 – Новоросійський університет), Вищих жіночих медичних курсів – навчальному закладі м. Одеси, що надавав медичної освіти жінкам (Ф. 62 – Одеські вищі жіночі медичні курси), в закладах, що надавали освіту майбутнім акушеркам (Ф. 96 – Одеський міський притулок для опікування немовлят Ф. 622 – Повивальна школа при Одеському Павловському пологовому притулку) та майбутнім зубним лікарям (Ф. 130 – Одеська [приватна] зуболікарська школа І.І.Марголіна, Ф. 254 – Приватна зуболікарська школа Равинського).

Отже, сучасне бачення проблеми розвитку медичної освіти в Херсонській губернії наприкінці XIX – на початку XX ст. підготовлене означеною вище джерельною базою, але для сучасного етапу науково-педагогічної думки характерне прагнення для об'єктивного осмислення проблем розвитку медичної освіти та всебічного аналізу педагогічного процесу періоду II половини XIX – початку XX ст. Тому недостатнє висвітлення та незавершеність процесу формування науковцями уявлень про розвиток та становлення медичної освіти в окреслений історичний період в Україні дозволяє зробити висновок про нагальну потребу детального дослідження проблем розвитку медичної освіти на регіональному рівні (в Херсонській губернії) періоду кінця XIX – початку XX ст., як невід'ємної частини системи освіти України.

Список використаних джерел

1. Верхратський С. А. Історія медицини / С. Верхратський, П. Заблудовський. — Київ : Вища школа, 1991. — 430 с.
2. Добровольська В. А. Історія жіночої освіти Півдня України (1901-1910 рр.) д к іст наук: 07.00.01 / Добровольська Вікторія Анатоліївна; Херсонський національний технічний університет. Кафедра українознавства. — Херсон, 2006. — 288 арк.
3. Драч О. О. Вища жіноча освіта в Російській імперії в другій половині XIX — на початку XX століття: дис. ... доктора іст. наук : 07.00.02 / Драч Оксана Олександрівна; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. — Черкаси, 2011. — 533 арк.
4. Игумнов С. Н. Очерк развития земской медицины в губерниях, вошедших в состав УССР, в Бессарабии и в Крыму; под ред. С. С. Кагана. — Киев : Изд. Киевского 1-го мед. института, 1940. — 152 с.
5. Киселев А. История Николаевской организации общества Красного Креста / Киселев А., Наконечный И., Руденко А., Кокошко Ф., Пархоменко О. // Аркасівські читання : Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. До 100-річчя Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського, Миколаїв 26-27 квітня 2013 р. — Миколаїв : МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2013. — с.325
6. Кісельов А. Історія медичної освіти Миколаївщини (1789-2012 рр.) / Кісельов А., Наконечний І., Руденко А., Кокошко Ф. // Аркасівські читання : Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. До 100-річчя Миколаївського національного університету імені В.О.Сухомлинського, Миколаїв 26-27 квітня. — Миколаїв : МНУ імені В.О.Сухомлинського, 2013. — С. 287—291.
7. Кузовова Н. М. Просвітницька діяльність земств Херсонської губернії (60-ті роки XIX-початок XX століття) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Кузовова Наталя Миколаївна; Херсонський державний університет. — Херсон, 2007. — 220 арк.
8. Кушик М. Л. Дидактичні основи фахової підготовки студентів у медичних навчальних закладах України (друга половина XIX-початок XX століття) [Текст] : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Кушик Марія Любомирівна; Тернопільський національний економічний університет. — Тернопіль, 2009. — 230, [6] арк.

9. Мельник О. В. Становлення і розвиток вищої жіночої освіти в Одесі (1879-1921 р.р.) [Текст]: дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Мельник Олег Віталійович; Одеський національний політехнічний університет. — Одеса, 2009. — 242 арк.
10. Перфильев М. Нужно ли преподавание акушерства в фельдшерских школах / М. Перфильев // Фельдшер. — № 10. — 15 мая 1892 г. — С. 129—131
11. Петренко О. Б. До проблеми класифікації джерельної бази історико-педагогічного дослідження / О. Б. Петренко // Педагогічний дискурс. — Вип. 15. — 2013. — С. 524—536.
12. Раскин Д. И. Классификация историко-педагогических источников / Д. И. Раскин // Историографические и методологические проблемы изучения истории отечественной школы и педагогики : сб. науч. тр. ; под ред. Э. Д. Днепровой и О. Е. Кошелевой. — М., 1989. — С. 85—98.
13. Рябовол Л. Т. Розвиток земської освіти в Херсонській губернії (II половина XIX-початок XX століття) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Рябовол Лілія Тарасівна; Кіровоградський державний педагогічний університет ім. Володимира Винниченка. — Кіровоград, 2000. — 201 с. з додатками.
14. Склифасовский И. В. Одна из нужд нашего врачебного образования (речь профессора И. В.Склифасовского. / И. В. Склифасовский // Русская медицина. — № 3. — 21 января 1890 г. — С. 37—39.
15. Сухомлинська О. В. Історико-педагогічне дослідження та його «околиці» / О. В. Сухомлинська // Шлях освіти. — 2005. — № 4. — С. 43—47.
16. Федисин-Сорока М. А. Історія розвитку сестринської справи в Україні. / М. А. Федисин-Сорока, Д. В. Козак // Медсестринство: науково-практичний журнал. — 2011. — № 4. — С. 20—21.
17. Шегедин М. Б. Медико-соціальні основи реформування медсестринських кадрових ресурсів системи охорони здоров'я : дис. ... докт. мед. наук : 14.02.03 / Шегедин Марія Броніславівна. — К., 2001. — 360 с. іл.-рис., табл.

References

1. Verkhratsky, S. A., Zabludovsky, P. YU. (1991). Istoriya medytyny [History of medicine]. Kyev: Vyscha shkola, 144 [in Ukrainian].
2. Dobrovolska, V. A. (2006) Istoriya zhinochoyi osvity Pivdnya Ukrayiny [History of Women's Education in the South of Ukraine]. thesis for obtaining the degree of a candidate of historical sciences. Kherson [in Ukrainian].
3. Drach, O. O. (2011) Vyshcha zhinocha osvita v Rosiyskiy imperiyi v druiy polovyni XIX — na pochatku XX stolittya [Higher female education in the Russian Empire in the second half of the nineteenth and early twentieth centuries]. Thesis for obtaining the degree of a candidate of historical sciences. Cherkasy, 533 [in Ukrainian].
4. Igumnov, S. N. (1940) Ocherk razvitiya zemskoy meditsiny v guberniyakh, voshedshikh v sostav USSR, v Bessarabii i v Krymu [Essay on the development of zemstvo medicine in the gubernias, which were part of the Ukrainian SSR, in Bessarabia and in the Crimea]. In S. Kagan (Ed.). Kiev, 152 [in Russian].
5. Kiselev, A., Nakonechnyy, I., Rudenko, A., Kokoshko, F., Parkhomenko, O. (2013) Istoriya Nikolayevskoy organizatsii obshchestva Krasnogo Kresta [The history of the Mykolaiv organization of the Red Cross So]. Arcas Readings: Materials of the 3rd International Scientific and Practical Conference. To the 100th anniversary of Nikolayev National University named after V. O. Sukhomlynsky. Mykolayiv: Nikolayev National University named after V. O. Sukhomlynsky [in Russian].
6. Kiseliov, A., Nakonechnyy, I., Rudenko, A., Kokoshko, F. Istoriya medychnoyi osvity Mykolayivshchyny (1789-2012 rr.) [History of medical education of Nikolaev region (1789-2012)]. Arcas Readings: Materials of the 3rd International Scientific and Practical Conference. To the 100th anniversary of Nikolayev National University named after V. O. Sukhomlynsky. Mykolayiv: Nikolayev National University named after V. O. Sukhomlynsky [in Ukrainian]
7. Kuzovova, N. M. (2007) Prosvitnytska diyalnist zemstv Khersonskoyi huberniyi (60-ti roky XIX-pochatok XX stolittya) [Educational activity of zemstvos of the Kherson province (60-ies of the 19th-beginning of the 20th century)]. Thesis for obtaining the degree of a candidate of historical sciences. Kherson [in Ukrainian].
8. Kushyk, M. L. (2009) Dydaktychni osnovy fakhovoyi pidhotovky studentiv u medychnykh navchal'nykh zakladakh Ukrayiny (druha polovyna XIX-pochatok XX stolittya) [Didactic bases of professional training of students in medical educational institutions of Ukraine (second half of the XIX-early twentieth century)]. Thesis for obtaining the degree of a candidate of pedagogical sciences. Ternopil [in Ukrainian].
9. Melnyk, O. V. (2009) Stanovlennya i rozvytok vyshchoyi zhinochoyi osvity v Odesi (1879-1921 r.r.) [Formation and development of higher female education in Odessa (1879-1921)]. Thesis for obtaining the degree of a candidate of historical sciences. Odessa [in Ukrainian].
10. Perfiliev, M. (1892, May 15) Nuzhno li prepodavaniye akusherstva v feldsherskikh shkolakh [Is it necessary to teach obstetrics in paramedic schools]. Pheldsher, p. 129 [in Russian].
11. Petrenko, O. B. (2013) Do problemy klasyfikatsiyi dzherelnoyi bazy istoriko-pedahohichnoho doslidzhennya [To the problem of classification of the source base of historical and pedagogical research]. Pedagogical discourse, 15, 524-536 [in Ukrainian].
12. Raskin, D. I. (1989) Klassifikatsiya istoriko-pedagogicheskikh istochnikov [Classification of historical pedagogical sources]. E.D. Dneprov, O.E. Koshelev (Ed.) Historiographical and methodological problems of studying the history of the native school and pedagogy: Collection of scientific papers. 85-98. Moscow [in Russian].
13. Ryabovol, L. T. (2000) Rozvytok zemskoyi osvity v Khersonskiy huberniyi (II polovyna XIX-pochatok XX stolittya) [Development of zemstvo education in the Kherson province (second half of the nineteenth and early twentieth centuries)]. Thesis for obtaining the degree of a candidate of pedagogical sciences. Kirovograd [in Ukrainian].
14. Sklifosovskiy, I. V. (1890, January 21) Odnazh nuzhd nashogo vrachebnogo obrazovaniya (rech professora I. V. Sklifasovskogo) [One of the needs of our medical education (speech of Professor Sklifasovsky)]. Russkaya medicina. p.37 [in Russian].
15. Sukhomlynska, O. V. (2005) Istoriya-pedahohichne doslidzhennya ta yoho «okolitsi» [Historical and pedagogical research and its «neighborhood»]. Shliakh osvity, 4, 43—47 [in Ukrainian].
16. Fedyshyn-Soroka, M. A., Kozak, D. V. (2011) Istoriya rozvytku sestrynskoyi spravy v Ukrayini [History of nursing development in Ukraine]. Medsestrinstvo, 4, 20—21 [in Ukrainian].
17. Shehedyn, M. B. (2002) Medyko-sotsialni osnovy reformuvannya medsestrynskyykh kadrovyykh resursiv systemy okhorony zdorov'ya [Medico-social bases for reforming the nursing personnel resources of the health care system]. Thesis for obtaining the degree of a doctor of medical sciences. Kiev [in Ukrainian].

Якименко С., Селятенко О.В. Источниковая база исследования развития медицинского образования в Херсонской губернии (II половина XIX – начало XX в.)

Автором проанализирована источниковая база исследования развития медицинского образования в Херсонской губернии (конец XIX-начало XX в.) как научный фундамент формирования представлений о системе учебных заведений Херсонской губернии, занимавшихся подготовкой квалифицированных медицинских работников различных специальностей: врачей, фельдшеров, сестер милосердия, акушерок. В статье осуществлена классификация источников исследования на документальные, нарративные и архивные, а также подробно описаны каждая группа источников с точки зрения уровня освещенности проблемы, отношения авторов к проблеме, места в исследовании.

Ключевые слова: источник исследования, источниковая база, источниковедение, медицинское образование, Херсонская губерния, развитие образования, история медицинского образования.

Yakymenko S., Seliatenko O. The source base for research on the development of medical education in the Kherson province at the end of the nineteenth and early twentieth centuries

The author has analyzed the source of the research on the development of medical education in the Kherson province (end of the 19th and early 20th centuries) as a scientific basis for the formation of ideas about the system of educational institutions of the Kherson province, which trained qualified medical staff of various units: doctors, paramedics, sisters of mercy, midwives. The article deals with the classification of research sources for documentary, narrative and archival materials. The author describes in details each group of sources, expanding on smaller components. By documentary sources, the author refers to the legal acts of the relevant historical period, reports of various nature, statutes of various institutions, rules and guidance for future students. A group of narrative sources consists of publications on the pages of the periodical press, monographs, statistical descriptions, calendars of the Kherson province, memories and memoirs. Archival sources are organized by the archives of the archival institutions of Ukraine.

The article contains a large list of references to the laws and regulations of the government, journalistic articles in the press of various historical periods, scientific developments, archival materials that became sources of research on the development of medical education in the Kherson province at the end of the nineteenth and early twentieth centuries. On the basis of the analysis of the above material, the author concludes the urgent need on the basis of a significant source base of a detailed study of the problems of the development of medical education at the regional level (in the Kherson province) during the late nineteenth and early twentieth centuries as an integral part of the education system of Ukraine.

Key words: source of research, source base, source study, medical education, Kherson province, development of education, history of medical education.

Стаття надійшла до редколегії 10.09.2017